

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Աշոտ Մարկոսյան

Համաշխարհային տնտեսության գլոբալացումը և տնտեսական ինտեգրումը նոր մարտահրավերներ են առաջադրում հատկապես զարգացող և նախկին համայնավարական երկրներին՝ դիմակայելու տնտեսապես գերհզոր պետությունների կցորդ դառնալու և «կուլ չգնալու» վտանգին: Նման պայմաններում ազգային անվտանգության ապահովման խնդիրը մեծապես կախված է երկրի տնտեսության զարգացածության աստիճանից և տնտեսական աճի տեմպից:

Նախկին խորհրդային կայսրության կազմալուծումից հետո նորանկախ պետությունները պետք է ինքնուրույն լուծեին իրենց տնտեսական անվտանգության հիմնախնդիրները, ինչը անցման և լայնածավալ կառուցվածքային վերափոխումների ժամանակահատվածում մղվեց երկրորդ պլան: Հայաստանի տնտեսական անվտանգության ապահովման խնդիրը դեռևս կարիք ունի գիտական հիմնավորման, այն պետք է դառնա հետազոտողների և մասնագետների ուսումնասիրության առարկա: Ըստ որում, տվյալ խնդրի վերաբերյալ հայեցակարգային մոտեցումները պետք է պարունակեն տարածաշրջանային, գիտատեխնիկական, սոցիալական, բնապահպանական և մի շարք այլ ասպեկտներ:

Որոշք են ՀՀ տնտեսական անվտանգության ռազմավարության հիմնադրույթները, ինչպես և այն գնահատվում, որ ուղղություններով և ինչ մեխանիզմներով է այն ապահովվելու և ինչպես ենք հաշվի առնելու երկրի տնտեսական շահերը տարածաշրջանում: Այս հարցերին է նվիրված ներկայացվող նյութը:

Ներածություն

Զարգացման արդի փուլում գլոբալացման գործընթացը յուրաքանչյուր երկրի առջև ոչ միայն նոր հնարավորություններ և հեռանկարներ է բացում, այլ նաև կարող է նոր վտանգներ, ռիսկեր և ջնջումներ առաջացնել: Միջազգային իրադարձությունների արմատական, հաճախ անկանխատեսելի, քառսային բնույթը և կանխատեսման ու հետագա կառավարման մեխանիզմների անբավարարությունը (հատկապես 2001 թվականի սեպտեմբերի 11-ից հետո) հանգեցրին նրան, որ տնտեսական անվտանգության (այսուհետ՝ ՏԱ) հիմնախնդիրը միջազգային հասարակական մտքի և քաղաքականության մեջ մղվեց առաջնային դիրքեր:

1990-ական թվականներին հետամբողջատիրական երկրներում անցումը շուկայական տնտեսության ուղեկցվեց բնականոն զարգացումը խաթարող ճգնաժամերով: Նշված երևույթները դրսևորվեցին հատկապես

տնտեսական հարաբերությունների ոլորտում՝ այստեղից բխող սոցիալական լուրջ, երբեմն անդառնալի հետևանքներով: Ստեղծված իրավիճակում հայտնված երկրները, որոնք միջազգային հանրության կողմից որակվեցին որպես անցումային, դեռևս գտնվում են բարդ և դժվարին զարգացման պայմաններում, և դրանց մի մասում չի բացառվում համակարգային ճգնաժամի և սպառնալիքի երկրի համար:

Այդպիսի իրավիճակում է Հայաստանի Հանրապետությունը, երբ նախորդ դարի վերջին տասնամյակի ամենախոշոր համակարգային վերափոխումներն ընդգրկեցին հասարակական կյանքի բոլոր կողմերը՝ տնտեսությունը, քաղաքականությունը և գաղափարախոսությունը: Սոցիալ-տնտեսական բնագավառում ընթացող արմատական գործընթացներն առաջին պլան մղեցին տնտեսական անվտանգության հիմնախնդիրը, որի սրությունը պայմանավորված է մի խումբ պատճառներով, հատկապես՝ գործարարության տարբեր կազմակերպական կառույցների ձևավորմանն ուղեկցող և սեփականության բազմաձևության վրա ազդող բացասական գործոնների ազդեցությամբ (տնտեսության մենաշնորհացման բարձր աստիճանը, մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ ցածր մակարդակը, գործազրկության և աղքատության բարձր աստիճանը, ներդրումների փոքր ծավալները, տնտեսության ցածր մրցունակությունը և այլն), շուկայական ենթակառուցվածքների թույլ զարգացածությամբ, պետության կողմից շուկայական տնտեսության կարգավորման փորձի, նոր պայմաններում տնտեսությունը կառավարելու գիտելիքների պակասով և այլն:

Հայաստանի անկախության հռչակումից հետո անցած տարիների ընթացքում ոչ միայն չի ստեղծվել ՏԱ համակարգ, այլև չեն մշակվել ազգային անվտանգության հայեցակարգն ու հիմնադրույթները, որոնք այդ համակարգի ձևավորման հիմքն են:

ՏԱ ապահովման ռազմավարության մշակումը Հայաստանի համար կարևորվում է նաև այն պատճառով, որ միջազգային տնտեսական հարաբերություններում մեր երկիրը ևս զերծ չէ տարբեր տեսակի ճնշումներից և զգում է իր խոցելիությունը կանխամտածված գործողություններից, որոնք սահմանափակում են երկրի տնտեսական ինքնուրույնությունն ու ինքնիշխանությունը:

Վերը շարադրվածի տեսանկյունից հրատապ են դարձել տնտեսական անվտանգություն հասկացության հայեցակարգային հիմնադրույթների քննարկումը, ՏԱ բնութագրումը ազգային անվտանգության համակարգում, ՏԱ գնահատման ցուցանիշների համակարգի մշակումը և մոնիտորինգը: Կարևորագույն խնդիրներից են Հայաստանի Հանրապետության և Հարավկովկասյան տարածաշրջանի մյուս երկրների տնտեսական անվտանգու-

թյան մակարդակի գնահատումը, համեմատական վերլուծությունն ու սպառնալիքների հայտնաբերումը:

1. Տնտեսական անվտանգություն հասկացությունը և հայեցակարգային հիմնադրույթները

Անվտանգության հիմնախնդիրների արդի հետազոտողները տալիս են անվտանգության հետևյալ բնութագրերը. անվտանգությունը համակարգի որոշիչ հատկությունն է, որը բնութագրում է նրա կողմից ամբողջականության, կայունության, հարաբերական ինքնուրույնության պահպանումը և ինքնագարգացման հնարավորությունը՝ որպես ապակառուցողական ներգործություններից համակարգի պաշտպանվածության արդյունք: Այդ հատկանիշներից որևէ մեկի կորուստը բերում է համակարգի կործանման, իսկ արտահայտման աստիճանը թույլ է տալիս դատել անվտանգության ապահովման մակարդակի մասին [1]:

Ազգային անվտանգություն ոլորտին նվիրված արժեքավոր ուսումնասիրություններ են կատարվել հայ հեղինակների կողմից [2-4]:

Ազգային անվտանգության ապահովման գործում կարևոր դերակատարում ունեն տնտեսական գործոնները: Ազգային անվտանգությունը ՏԱ նախապայմանն ու երաշխիքն է, և հակառակը: Այս երկու գործընթացները փոխկապված են, մեկը մյուսով պայմանավորված, այդ իսկ պատճառով պետք է դիտարկվեն ամբողջության մեջ: Նման մոտեցմամբ հաղթահարվում է տնտեսական և պետական քաղաքականությունների նկատմամբ մեկուսի մոտեցումը:

Արդի հայ տնտեսագետները հետազոտել են ՏԱ կարևորագույն դրույթները [5, էջ 480], [6,7]: Սակայն ՏԱ բազմաշերտ և բազմեզր հիմնախնդիրը դեռևս համակարգված ձևով ուսումնասիրված չէ, մշակված չէ ՏԱ հայեցակարգը, որի հիմնական նպատակները պետք է դառնան՝

- երկրի ՏԱ մեխանիզմի տեսական-մեթոդաբանական կողմերի հետազոտությունն ու այդ ոլորտում գոյություն ունեցող փորձի ուսումնասիրությունը,
- հետազոտության արդյունքների հիման վրա եզրակացությունների, առաջարկությունների ձևավորումը և Հայաստանի տնտեսության բարեփոխումների այնպիսի ընթացքի երաշխավորումը, որը կապահովի նրա տնտեսական անխափան առաջընթացը,
- ՏԱ տեսական-մեթոդաբանական տեսանկյունների դիտարկումը,
- տնտեսական աճի և երկրի ՏԱ կայուն զարգացման դերի բացահայտումը,
- Հայաստանի ֆինանսական անվտանգության վերլուծությունը՝ հարկաբյուջետային քաղաքականության տեսանկյունից՝ որպես ՏԱ ռազ-

մավարության հիմք,

- Հայաստանի ՏԱ գնահատման, մյուս երկրների հետ համեմատության բազմասպեկտ հիմնախնդրի լուծման վերաբերյալ համապատասխան եզրակացությունների և հանձնարարությունների, երաշխավորությունների մշակումը և գործնական առաջարկությունների առաջադրումը:

ՏԱ գոյություն ունեցող բնորոշումներին՝ տնտեսական անկախություն, կայուն տնտեսական զարգացում, անհրաժեշտ է ավելացնել այնպիսի բաղադրիչներ, ինչպիսիք են՝ տնտեսության սոցիալական կողմնորոշվածությունը և նրա առաջատար ոլորտների՝ համաշխարհային շուկայում մրցունակության բարձրացումը:

Սոցիալական կողմնորոշում ունեցող պետության տնտեսական քաղաքականությունն, ընդգրկուն լինելով հանդերձ, ունի մի առանցքային կողմնորոշիչ, որը վերաբերում է արդար հասարակարգի կազմավորմանը: Մարդկային հասարակության անցած պատմությունը վկայում է, որ դասակարգային պայքարի և հակասությունների առանցքը կենսագործունեության դրսևորումների առումով, վերջ ի վերջո, արդարության հաստատումն է: Արդար հասարակության չափանիշներ կարող են լինել՝ ա) եկամուտների բաշխման այնպիսի սկզբունքների կիրառումը, որոնք հնարավորություն կտան նվազագույնի հասցնել առավել հարուստների և առավել աղքատների եկամուտների միջև տարբերությունը, բ) սեփականության արդար բաշխումը սոցիալական տարբեր խմբերի միջև, գ) կրթություն ստանալու հնարավորությունները, դ) բնական ընտրության սկզբունքի կիրառումը գործունեության բոլոր ասպարեզներում, ե) անհատի ազատության կամ կամքի ազատ դրսևորման մակարդակը, զ) օրենքի գերակայությունը և այլն:

Տնտեսության նկատմամբ պետության միջամտության նպատակների և միջոցների համալիրը ձևավորում է տնտեսական քաղաքականության բովանդակությունը: Տնտեսական քաղաքականության խնդիրը բարիքների արտադրության և բաշխման կապակցությամբ հասարակությունում և պետության մեջ դրսևորվող հարաբերությունների գործնական կարգավորումն է: Դեռևս XX դարի սկզբին տնտեսական միտքը ձևավորեց տնտեսական քաղաքականության այնպիսի կարևոր երկու սկզբունքներ, ինչպիսիք են արտադրության արդյունավետությունը և բարիքների արդար բաշխումը:

Արտադրության արդյունավետության սկզբունքը պետության քաղաքացիներին, ծախսերի տրված մեծության պայմաններում, առավելագույն արդյունքով ապահովումն է, կամ որ նույնն է՝ տրված քանակությամբ արտադրանքի թողարկումը նվազագույն ծախսերով:

Պետության քաղաքացիների համար վերջնական արդյունքը կամ ոչ արտադրական նշանակության արտադրանքը բաղկացած է՝

- սպառողական շուկայի,
- սոցիալական ենթակառուցվածքի (գիտության, մշակույթի, առողջապահության, կոմունալ-կենցաղային տնտեսության, կենցաղսպասարկման, երկաթուղային տրանսպորտի, կապի) և բնապահպանական հավասարակշռության համար նախատեսված,
- ինստիտուցիոնալ ենթակառուցվածքների (պետական իշխանության և կառավարման մարմինների, դրամավարկային և ֆինանսական համակարգի) պահպանման և հասարակական կարգի պահպանության համար նախատեսված,
- պաշտպանական նշանակության,
- տարերային իրավիճակների համար նախատեսված պահուստային,
- արտաքին տնտեսական գործունեության համար նախատեսված արտադրանքից:

Ելնելով պետական առաջնահերթություններից՝ որոշվում են ոչ արտադրական նշանակության վերջնական արտադրանքի բաշխման համամասնությունները:

Արդյունավետության սկզբունքին համապատասխան՝ ազգային ռեսուրսները նպատակահարմար է օգտագործել այնպես, որ ապահովվի սպառողների կողմից պատվիրված ոչ արտադրական նշանակության վերջնական արտադրանքի աճ՝ օպտիմալ կառուցվածքով: Միաժամանակ պետք է ապահովել, որպեսզի չխախտվի եկամուտների բաշխման արդարությունը և չթուլանա պետության կայունությունը:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ազգային ՏԱ-ն բավական լայն հասկացություն է և հնարավոր չէ այն բնութագրել մեկ սահմանման միջոցով, նպատակահարմար է տալ դրա մի քանի սահմանումներ: ՏԱ-ն՝

- ուժերի և միջոցների համախմբություն է, որն ընդունակ է հակազդել պետության (որպես համակարգի) և նրա մասնակիցների տնտեսական շահերի սպառնալիքներին,
- գործընթաց է, որն ուղղված է պետության (որպես համակարգի) տնտեսական մեխանիզմի գործունեությունը փոփոխվող պայմաններում զարգացման հիմնական նպատակներին անընդհատ համապատասխանեցնելուն,
- տնտեսության ընդունակությունն է համապատասխան կերպով դիմակայել ներքին և արտաքին բացասական ազդեցություն ունեցող գործոններին՝ ինքնապահպանման և հետագա զարգացման նպատակով,
- տնտեսական պաշտպանվածությունն է ներքին և արտաքին սպառնալիքներից, որը թույլ է տալիս հուսալիորեն պահպանել և արդյունավետ օգտագործել աշխատանքային, նյութական, բնական և ֆի-

նանսական հնարավորությունները:

Ակադեմիկոս Լ. Աբալկինի սահմանմամբ՝ տնտեսական անվտանգությունը պայմանների և գործոնների այնպիսի ամբողջություն է, որն ապահովում է ազգային տնտեսության անկախությունը, կայունությունը և մշտապես նորացման ու կատարելագործման ունակությունը [8, c. 4-13]: Ե. Բուխվալդի համոզմամբ՝ տնտեսական անվտանգությունը տնտեսության կողմից ազգային և միջազգային մակարդակներում հասարակության պահանջմունքների արդյունավետ բավարարման ապահովման կարողությունն է [9, c. 27]:

Այսպիսով, ՏԱ-ն երկրի տնտեսության այն վիճակն է, երբ ազգային շահերի իրականացումը երաշխավորող որոշակի թվով կենսականորեն կարևոր տնտեսական ոլորտներում ապահովվում է անհատի, պետության և հասարակության անընդմեջ, երկարատև և նպատակաուղղված այնպիսի առաջընթաց, որի դեպքում ազգային տնտեսությանը սպառնալիքների առաջացման հավանականությունը և ազդեցության չափը դառնում են նվազագույն:

Անցումային տնտեսություն ունեցող երկրների ՏԱ-ն ունի որոշակի առանձնահատկություններ, որոնք դրսևորվում են հետևյալ ուղղություններով՝ սպառող և սպասարկող երկրի վերածվելու վտանգ, նորագույն տեխնոլոգիաների վրա հիմնված արտադրությունների կանխարգելում, բնակչության և, հատկապես, մտավոր ներուժի արտահոսք, բնական ռեսուրսների անխնա օգտագործում, ՀՆԱ նկատմամբ արտաքին պարտքի տեսակարար կշռի մեծացում, կցորդային տնտեսական համակարգի կարգավիճակի առկայություն, գիտական և կրթական համակարգերի փլուզում: Նշված վտանգներն առկա են նաև Հայաստանի համար:

Ազգային ՏԱ էությունը կայանում է տնտեսության զարգացման այնպիսի ապահովման մեջ, որը նպատակ ունի բնական, աշխատանքային և մյուս ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման պայմաններում առավելագույնս բավարարել հանրապետության քաղաքացիների սոցիալական և տնտեսական պահանջները:

ՏԱ-ն, իր հերթին, որպես հարաբերությունների համախմբություն, ունի բավականին բարդ ներքին կառուցվածք, որի երեք հիմնական բաղադրատարրերն են.

- տնտեսական անկախությունը, որը, սակայն, արդի համաշխարհային տնտեսությունում բացարձակ բնույթ չի կրում: Աշխատանքի միջազգային բաժանումը ազգային տնտեսությունները դարձնում է միմյանցից փոխկախված: Այս պայմաններում ՏԱ-ն նշանակում է ազգային ռեսուրսների նկատմամբ պետության վերահսկողություն, արտադրության, արդյունավետության և որակի այնպիսի մակարդակի

ձեռքբերում, որը կապահովի երկրի մրցունակությունը և հնարավորություն կտա դառնալ համաշխարհային առևտրի մասնակից,

- ազգային տնտեսության կայունությունը, որը ենթադրում է սեփականության բոլոր ձևերի պաշտպանվածություն, ձեռնարկատիրության ակտիվության համար կայուն պայմանների և երաշխիքների ստեղծում, եկամուտների բաշխման խիստ անհամաչափությունների կանխում, որը սոցիալական ցնցումների պատճառ կարող է դառնալ,
- տնտեսության ինքնագարգացման և առաջընթացի ընդունակությունը, որն առավել կարևոր է ներկայիս դինամիկ զարգացող աշխարհում: Սա ենթադրում է ներդրումների և նորամուծությունների բարենպաստ մթնոլորտի ձևավորում, արտադրության անընդհատ արդիականացում, աշխատողների մասնագիտական կարողությունների շարունակական կատարելագործում և այլն:

Այս տեսանկյունից ՏԱ ռազմավարությունն ընդգրկում է ներքին և արտաքին սպառնալիքների բնութագրումը՝ որպես պայմանների և գործոնների համախումբ, որոնք վտանգ են առաջացնում պետության, հասարակության և անձի կենսականորեն կարևոր տնտեսական շահերի համար, տնտեսության վիճակը բնութագրող չափորոշիչների և չափանիշների սահմանումը, որոնք կապահովեն ՏԱ և երկրի կենսականորեն կարևոր շահերը, պետության ՏԱ-ն, նրա կենսականորեն կարևոր շահերի ապահովման այնպիսի մեխանիզմ, որը հիմնված է պետական իշխանության բոլոր մարմինների համագործակցության վրա:

Գործնականում ՏԱ պետական ռազմավարությունը պետք է իրագործվի կոնկրետ միջոցառումների, մեխանիզմների համակարգի միջոցով, որոնք սահմանվում են որակական և քանակական ցուցանիշների և չափանիշների հիման վրա: Այդպիսի համակարգը կազմում է տնտեսական քաղաքականության հիմքը և հիմնական բովանդակությունը:

Գործնական հիմնախնդիրների լուծման համար առանձնապես ուշադրության են արժանի ՏԱ գնահատման ցուցանիշների համակարգի մշակումը և դրանց հիման վրա ՀՀ և տարածաշրջանի մյուս երկրների ՏԱ վիճակի նկարագրությունն ու գնահատումը, մասնավորապես ՏԱ ցուցանիշների շեմային մեծությունները, ՏԱ գնահատման վրա ազդող գործոնների վերլուծությունը, ինչպես նաև մեր երկրի համար վտանգավոր սահմանագծում գտնվող որոշ ցուցանիշների նկարագիրը:

2. Տնտեսական անվտանգության գնահատման ցուցանիշների համակարգը

Ազգային ՏԱ էությունն ավելի պարզ բնութագրելու համար ավելաց-

ներք, որ այն բացահայտվում է որոշակի ցուցանիշների համակարգի միջոցով, և ՏԱ ապահովման համար կարևոր է ցուցանիշների շեմային մեծությունները, որոնք ընդունվում են որպես յուրատեսակ ինդիկատորներ: Այդ մեծությունները թույլատրելի սահմանների այն մակարդակներն են, որոնցից շեղվելու դեպքում լուրջ խոչընդոտներ են առաջանում վերարտադրության տարբեր բաղադրիչների նորմալ զարգացման համար և ՏԱ ասպարեզում հանգեցնում են բացասական, կործանարար միտումների ձևավորման: Ավելացնենք նաև, որ այդ չափանիշների թույլատրելի սահմանները հաստատուն մեծություններ չեն և կարող են փոփոխվել ժամանակի ընթացքում:

ՏԱ գնահատումն իրականացվում է չափանիշների և ցուցանիշների միջոցով: Չափանիշները կապված են տնտեսության իրավիճակի գնահատման հետ, որը ենթադրում է տնտեսական սպառնալիքների հայտնաբերում և դրանց մակարդակի գնահատում:

ՏԱ ցուցանիշների առավելագույն սահմանները¹ խմբավորվում են ըստ տնտեսության ոլորտների:

Առաջին խումբը միավորում է ազգային արտադրության զարգացման մակարդակը, երկրորդ խումբը՝ ֆինանսական և դրամավարկային իրավիճակը բնութագրող ցուցանիշները:

Տնտեսագիտական գրականության մեջ ՏԱ գնահատման, նրա չափանիշների վերաբերյալ գոյություն ունեն էապես տարբերվող մոտեցումներ: Համաձայն Ա.Գլազնի առաջարկած մեթոդի, որոշակի ժամանակահատվածի համար ՏԱ ցուցանիշները համեմատվում են նրա առաջարկած ցուցանիշների շեմային մեծությունների հետ [10]: Շեմային ցուցանիշների մակարդակը գերազանցելու (կամ դրանցից շեղվելու) դեպքում երկրի ՏԱ հիմնախնդիրների լուծումը դառնում է հրատապ: Այստեղ կարևոր դեր են խաղում վիճակագրական տվյալների առկայությունը և դրանց որակը: Սովորաբար, որպես ՏԱ շեմային մեծություններ կարելի է ընդունել միջին համաշխարհային ցուցանիշները: Օրինակ, ներմուծվող պարենային ապրանքների բաժինը չպետք է գերազանցի երկրի ապրանքային շուկայի 25%-ը, վերամշակող արդյունաբերական արտադրանքի բաժինը արտահանման մեջ չպետք է պակաս լինի 40%-ից, բարձր տեխնոլոգիաների արտադրանքը՝ ոչ պակաս թողարկվող արտադրանքի 10-15%-ից, պետության կողմից գիտության ֆինանսավորումը՝ ՀՆԱ 2%-ից և այլն [1, c. 68-71]:

Պետք է նշել նաև, որ ՏԱ-ն ապահովված է առավելագույնս, եթե բավարարված են բոլոր ցուցանիշների շեմային մեծությունները: Ավելացնենք, որ բոլոր շեմային մեծությունները գործնականում միաժամանակ կարելի է

¹ Հաճախ դրանց փոխարեն օգտագործվում են «շեմային» կամ «սահմանային» տերմինները, ուստի հետագա շարադրանքում մենք դրանք կօգտագործենք որպես հոմանիշներ:

ապահովել միայն տնտեսության բարձր զարգացածության պայմաններում:

Շեմային ցուցանիշների մեծությունները պետք է ուղղորդվեն, շտկվեն ժամանակի և վայրի (երկրի աշխարհագրական դիրքի) գործոններով, այլ խոսքով՝ ai ցուցանիշի i -րդ սահմանային մեծությունը ֆունկցիա է երկու փոփոխականներից՝ ժամանակից՝ t և երկրի տարածքից՝ x , այսինքն՝ $ai = f_i(t, x)$:

Պետությունը շեմային ցուցանիշների մեծությունները հիմնավորելուց հետո պետք է ստեղծի մեխանիզմներ, որոնք կապահովեն երկրի ՏԱ-ն: Այդ նպատակով անհրաժեշտ է մշակել օրենսդրավական, տնտեսական, վարչական բնույթի միջոցառումների համալիր, որի իրականացման վերջնական նպատակը այնպիսի իրավիճակների կանխումն է, երբ փաստացի և կանխատեսվող ցուցանիշ-ինդիկատորների մեծությունները շեղվում են դրանց շեմային մեծություններից անցանկալի ուղղությամբ և չափերով: Պարզ է, որ սա ահագին կհանդիսանա տնտեսության այս կամ այն ոլորտում կամ ճյուղում տեղի ունեցող անցանկալի երևույթները վերացնելու համար: Դրա համար անհրաժեշտ է կատարել համակարգված մոնիտորինգ՝ պարզելու համար, թե ՏԱ ցուցանիշներն ինչ որակական վիճակում են գտնվում և տնտեսական քաղաքականություն իրականացնող մարմիններին ժամանակին տեղեկացնել վտանգավոր իրավիճակի մասին:

ՏԱ ցուցանիշների հիմնական խմբերն են.

- ընդհանուր տնտեսական ներուժը,
- պաշտպանունակության տնտեսական ապահովվածությունը,
- տնտեսության ինքնուրույն զարգանալու հնարավորությունները,
- բնակչության կենսամակարդակը,
- ֆինանսական համակարգի անվտանգությունը,
- արտաքին տնտեսական անկախությունը,
- տնտեսական անվտանգության կառավարչական դրույթները բնութագրող ցուցանիշները:

Յուրաքանչյուր խմբում կարող են ընդգրկվել բազմաթիվ ցուցանիշներ, որոնք որոշ հետազոտողների կողմից անվերջության միտում են ունենում: Որպես ՏԱ կարևորագույն ցուցանիշներ, որոնք հաճախ են օգտագործվում արտասահմանյան փորձագետների կողմից, կարելի է նշել հետևյալները՝

Տնտեսական: ա) ՀՆԱ ծավալի կրճատում բազային տարվա նկատմամբ (%), բ) պարենային կախվածություն (ներմուծվող մթերքի սպառման մասնաբաժինը, %), գ) արտահանման ծավալի մեջ բարձր տեխնոլոգիաների մասնաբաժինը (%), դ) գիտությանն ուղղված հատկացումները (% -ով ՀՆԱ նկատմամբ):

Սոցիալական: ա) նվազագույն և միջին աշխատավարձերի հարաբե-

րակցությունը, բ) դեցիլային գործակիցը (10% ամենահարուստ խավի եկամուտների հարաբերությունը 10% ամենաաղքատների եկամուտներին), գ) կենսապահովման նվազագույնի և միջին եկամտի հարաբերությունը, դ) գործազրկության մակարդակը (%), (հաշվի առնված նաև թաքնված գործազրկությունը), ե) ծնվածների և մահացածների հարաբերակցությունը մեկ տարվա կտրվածքով:

Քաղաքական: Իշխանության օրինականության մակարդակը (քաղաքացիների այն տոկոսը, որոնք չեն վստահում իշխանության մարմիններին):

SU բոլոր ցուցանիշները բաժանվում են երեք խմբի. համեմատվող, բացարձակ և համամասնական: Համեմատվող ցուցանիշների շեմային մեծությունները որոշվում են՝ համեմատության մեջ դրվելով տարածաշրջանային հիմնական մրցակիցների նույն ցուցանիշների մեծությունների հետ: Համամասնական ցուցանիշներն արտահայտում են SU համակարգի տարբեր բաղադրիչների համամասնությունները, որոնք ապահովում են համակարգի կայունությունը՝ անկախ տնտեսության զարգացման այս կամ այն վիճակից: Բացարձակ ցուցանիշների շեմային մեծությունները որոշվում են բնակչության կենսական բնական հատկանիշներով և կախված են հասարակության ներսում ձևավորված ավանդույթներից, սովորույթներից, ինչպես նաև բնակլիմայական պայմաններից:

Վերը նշված ցուցանիշների շեմային մեծությունները որոշվել են միջազգային փորձի հիման վրա և դրանց մեծ մասը կիրառելի է բոլոր երկրների համար՝ անկախ նրանց զարգացման աստիճանից [1, c. 68-71]: SU որոշ ցուցանիշների շեմային մեծություններն այս կամ այն երկրի համար կարող են տարբեր լինել միայն բնակլիմայական պայմանների, պատմական զարգացման, ժողովրդագրական ցուցանիշների և սովորույթների տարբերությունների պատճառով՝ այն էլ SU սահմանափակ թվով ցուցանիշների համար:

Ստորև կներկայացնենք SU մի շարք ցուցանիշների շեմային մեծությունները:

Մասնավորապես, կենսամակարդակը բնութագրող ցուցանիշներից դեցիլային գործակիցը չպետք է գերազանցի վեցապատիկը: Ջինիի գործակիցը (եկամուտների կենտրոնացման գործակիցը) արդյունաբերական զարգացած երկրներում հավասար է 0,15-0,17: Ինչքան այս գործակիցը մոտենում է 1-ին, այնքան մեծանում է անհավասարությունը: Աղքատության ցուցանիշի «բնական» մակարդակն արդյունաբերական զարգացած երկրներում 8,7-9% է կազմում:

Ինֆլյացիայի տարեկան նորմալ մակարդակ է համարվում 5-6%-ը: 6-10% տարեկան ինֆլյացիայի դեպքում մշակվում և իրականացվում են այն

իջեցնելու հատուկ միջոցառումներ:

Միջազգային փորձը ցույց է տվել, որ տնտեսության արմատական բարեփոխումների ժամանակաշրջանում գործազրկության մակարդակը (նորման) թույլատրելի է 15,7-20%-ի չափով, սակայն այն կարող է պահպանվել 3-5 տարի: Իսկ ընդհանրապես նորմալ զարգացած երկրներում գործազրկությունը կազմում է շուրջ 6-10%:

Տնտեսական աճ: Իրական ՀՆԱ աճի տեմպերի նորմալ մեծություն է տարեկան 2,7-4%-ը: Տնտեսության արմատական բարեփոխումների ժամանակաշրջանում թույլատրելի են բացասական նշանով ցուցանիշները կամ տարեկան 0,5-1,5%-ը, սակայն այն չպետք է պահպանվի 2-3 տարուց ավելի: Նման տեմպերի դեպքում անթույլատրելի է ՀՆԱ ծավալների 50%-ից ավելի իջեցումը:

Ապրանքների գնային զանգվածի և դրամով ապահովվածության հարաբերակցությունը: Փորձը ցույց է տալիս, որ այս բնագավառում նրանց շեմային մեծություն է 1:1,3 հարաբերակցությունը: Այս շեմային ցուցանիշից շեղվելը կրեթի ձեռնարկությունների (առևտրային կազմակերպությունների) դրամական միջոցների անբավարարվածության և, դառնալով անվճարունակ, նրանք կկրճատեն արտադրության ծավալները՝ բարձրացնելով ապրանքների գները, ինչն, իր հերթին, կավելացնի ինֆլյացիայի տեմպերը և կհանգեցնի պահանջարկի նվազմանը: Արդյունքում՝ կառաջանան նոր անվճարունակ ձեռնարկություններ (առևտրային կազմակերպություններ) և տեղի կունենա արտադրության նոր անկում:

Գիտության և կրթության ծախսեր: Միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ եթե գիտության համար կատարված ծախսերը չեն գերազանցում ՀՆԱ 2%-ը, ապա հասարակությունը մեծապես տուժում է գիտության նվաճումները տնտեսության մեջ չներդնելու պատճառով: Իսկ եթե կրթության համար կատարված ծախսերը չեն գերազանցում ՀՆԱ 5%-ը, ապա ազգը դատապարտված է մտավոր ոչնչացման: Հատկապես ՀՀ-ի համար, որը հարուստ չէ վառելիքաէներգետիկ և այլ բնական ռեսուրսներով, մեծապես կարևորվում է մտավոր սեփականության զարգացման և ինովացիաների ընդլայնման հիմնախնդրի լուծումը: Կարելի է առանց չափազանցելու նշել, որ հանրապետությունում տնտեսական աճի որակը զգալի չափով կախված է գիտության և կրթության ոլորտում կատարված ծախսերի մեծությունից [11]:

Տոկոսադրույքներ: Տոկոսադրույքներն ընդհանրապես պետք է լինեն ավելի ցածր, քան տնտեսությունում գործող շահութաբերության ցուցանիշները: Աշխարհում վարկային տոկոսադրույքների չափն ընդունված է տարեկան 5-7%:

3. Տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատումը և առաջնահերթ սպառնալիքները

Ընդունված է, որ ՏԱ բնութագրող ցուցանիշների գնահատականները տատանվում են 0-ից 1 միջակայքում՝ կախված շեմային մեծությունից շեղվելու չափից: Ասվածը պատկերավոր ներկայացնելու համար բերենք հետևյալ օրինակը: Ենթադրենք, ինֆլյացիայի մակարդակի շեմային մեծությունը որոշված է տարեկան 5-6%: Դա նշանակում է, որ եթե տվյալ տնտեսությունում բավարարվում է այդ չափանիշը, ապա այս ցուցանիշը կարելի է գնահատել 1 բալով: Ինֆլյացիայի մակարդակի բարձրացման հետ մեկտեղ համամասնորեն կնվազի նաև գնահատականը՝ մինչև 0-ի, ինչը նշանակում է, որ ինֆլյացիայի մակարդակը հասել է անկառավարելի չափերի:

Որպես ՏԱ-ն բնորոշող գլխավոր հատկանիշ ընդունենք իրական և հավանական (պոտենցիալ) սպառնալիքների հարաբերական գնահատականը: Այս գնահատականը տվյալ տնտեսությունը բնութագրող ՏԱ ցուցանիշների գնահատականների կշռված միջինը կլինի, որն էլ կընդունվի որպես գլխավոր հատկանիշ: Պարզ է, որ այն էլ կտատանվի 0-ից 1 միջակայքում:

Ելնելով վերը նշված սկզբունքից՝ երկրները ՏԱ տեսանկյունից ըստ գլխավոր հատկանիշի կարող ենք դասակարգել չորս խմբերի. բացարձակ անվտանգ, երբ գլխավոր հատկանիշը հավասար է 1-ի, անվտանգ՝ 0,7-0,9, բավարար անվտանգ՝ 0,5-0,6 և վտանգավոր՝ 0-0,4:

Նկարագրված բալային համակարգի միջոցով փորձենք գնահատել 1995-2003 թվականներին Հարավկովկասյան երեք հանրապետությունների տնտեսական անվտանգության մակարդակը՝ ըստ ՏԱ ընտրված 20 ցուցանիշների (տե՛ս աղյուսակ 1):

Պետք է նշել, որ աղյուսակում ընդգրկված բոլոր ցուցանիշների շեմային մեծությունները հաշվարկվել են՝ ելնելով միջազգային փորձից: Յուրաքանչյուր ՏԱ ցուցանիշի փաստացի մեծության շեղվածությունը շեմայինից որոշվում է հետևյալ ձևով. տվյալ տարվա փաստացի ցուցանիշը/տվյալ ցուցանիշի շեմային մեծությունը՝ 100-100: Ընդ որում, եթե շեղվածության չափը մեծ է 100%-ից, ապա տվյալ ցուցանիշին տրվում է 0 բալային գնահատական: Շեղվածության չափը 0-100% տատանվելու ժամանակ, շեմային մեծությունից յուրաքանչյուր 10% շեղվածության համար բալային գնահատականը նվազեցվում է 0,1 բալով: Բալային գնահատականները միջինացնելու արդյունքում որոշվել է յուրաքանչյուր երկրի ՏԱ համաթիվը (կամ գլխավոր հատկանիշը):

Համաձայն ստացված արդյունքների, 1995-2003 թվականներին Հարավկովկասյան տարածաշրջանի երկրների շարքում ՏԱ տեսանկյունից ա-

մենաանվտանգը Ադրբեջանն է, որի ցուցանիշը 1995 թվականին լինելով բավարար անվտանգ երկրի ցուցանիշին համապատասխան՝ 2003 թվականին աճել է՝ դասվելով անվտանգ երկրների խմբին: Տարածաշրջանի մյուս երկրները՝ Հայաստանն ու Վրաստանը, ներկայում ունեն բավարար անվտանգ երկրներին համապատասխանող ցուցանիշներ: Մինչդեռ Հայաստանի Հանրապետությունը, 1995 թվականին տարածաշրջանի երկրների շարքում զբաղեցնելով վերջին տեղը, 2003 թվականին տեղափոխվել է երկրորդ հորիզոնական: Վրաստանի ցածր ցուցանիշների պատճառներից կարող են լինել վերջին տարիների քաղաքական իրադարձությունները, մասնավորապես՝ հանցագործությունների թվի աճը, գիտության համար կատարված ծախսերի շեշտակի նվազումը և այլն:

Աղյուսակ 1

Հարավկովկասյան տարածաշրջանի երկրների տնտեսական անվտանգության մակարդակի գնահատումը 1995-2003 թվականներին¹

N	Տնտեսական անվտանգության ցուցանիշները (SU3)	Ցուցանիշի շեմային մեծությունը	Փաստացի մեծությունը			Շեղվածության չափը շեմային մեծությունից, %			Բալային գնահատականը (0-1)		
			1995թ.	2000թ.	2003թ.	1995թ.	2000թ.	2003թ.	1995թ.	2000թ.	2003թ.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	ՀՆԱ-ն մեկ շնչի հաշվով (ԱՄՆ դոլար)	2250									
	Հայաստան		342	503	871	84.8	77.6	61.3	0.2	0.3	0.4
	Ադրբեջան		319	665	715 ¹	85.8	70.4	68.2	0.2	0.3	0.4
	Վրաստան		529	654	682 ¹	76.5	70.9	69.7	0.3	0.3	0.4
2	Ջինիի գործակիցը (եկամուտների կենտրոնացման գործակիցը)	0,15-0,17									
	Հայաստան	0,16	0.65	0.57	0.45	306.2	256.2	181.2	0	0	0
	Ադրբեջան	0,16	... ²	0.45	...	-	181.2	-	-	0	-
	Վրաստան	0,16	...	0.49	...	-	206.2	-	-	0	-
3	Տնային տնտեսությունների վերջնական սպառման ծախսերի տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ում, %	ոչ ավելի, քան 60%									
	Հայաստան		113.1	96.7	71.6	88.5	61.2	19.3	0.2	0.4	0.9
	Ադրբեջան		84.3	63.0	59.6 ¹	40.5	5.0	0	0.6	1	1
	Վրաստան		85.5	83.9	77.9 ¹	42.5	39.8	29.8	0.6	0.7	0.8

¹ Աղյուսակը կազմվել է «Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2003», ՀՀ ԱՎԾ, էջ 14-99-ի, «Հայաստանի Հանրապետության տոցիալ-տնտեսական վիճակը 2003 թվականի հունվար-դեկտեմբերին», ՀՀ ԱՎԾ, 2004թ., «Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջե. համառոտ ուղեցույց», ՀՀ ՖԲՆ, 2004թ., «Հայաստանի Հանրապետության պետական պարտք. տարեկան հաշվետվություն 2003», Եր., 2004թ., «Հայաստան. ֆինանսներ և էկոնոմիկա», N 5 (40), մայիս, 2004թ. էջ 2-17-ի, Ս.Դավթյան «Պետական սեփականության կառավարում. մեթոդաբանական և ինստիտուցիոնալ հիմքեր», Եր., «Տիգրան Մեծ», 2003թ., «Առևտրի համաշխարհային կազմակերպության անդամակցության ազդեցությունը Հայաստանի արտաքին առևտրատնտեսական համակարգի վրա», Եր., «ԱՌՏ», 2004թ., էջ 88-ի, «Lost potential in the South Caucasus: Aspects of interstate trade», Yerevan – Baku – Tbilisi 2003, էջ 26, 27, 38, 39-ի, «Статистический ежегодник Южно-Кавказских стран: Армения, Азербайджан, Грузия: 2000», Tacis, 2000г., «Статистический ежегодник Южно-Кавказских стран: Армения, Азербайджан, Грузия: 2002», Изд.-во «САДА», 2002г., , Маглакелидзе Т.Г. «Стратегия экономической безопасности», диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук, Եր., 2004г., ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարության ու ՀՀ Կենտրոնական բանկի տվյալների հիման վրա:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
4	Ինֆլյացիայի միջին մակարդակը, %	ոչ ավելի, քան 6-10%									
	Հայաստան	10%	175.5	-0.8	4.7	1655	0	0	0	1	1
	Ադրբեջան	10%	411.8	1.8	2.2	4018	0	0	0	1	1
	Վրաստան	10%	163.0	4.3	4.8	1530	0	0	0	1	1
5	Գործազրկության մակարդակը (նորման), %	ոչ ավելի, քան 10%									
	Հայաստան		8.2	11.7	10.1	0	17.0	1.0	1	0.9	1
	Ադրբեջան		0.8	1.2	...	0	0	-	1	1	-
	Վրաստան		2.9	10.8	14.3 ³	0	8.0	43.0	1	1	0.6
6	Տնտեսական աճը, %	ոչ պակաս, քան 2-3%									
	Հայաստան	3%	6.9	5.9	13.9	0	0	0	1	1	1
	Ադրբեջան		-11.8	11.1	9.9 ¹	493.3	0	0	0	1	1
	Վրաստան		2.6	2.0	4.5 ¹	13.3	33.3	0	0.9	0.7	1
7	Ներքին պետական պարտքը, % ՀՆԱ նկատմամբ	ոչ ավելի, քան 20%									
	Հայաստան		0.04	2.8	2.7	0	0	0	1	1	1
	Ադրբեջան		...	...	...	-	-	-	-	-	-
	Վրաստան		21.3 ⁴	24.9 ³	21.2	6.5	24.5	6.2	1	0.8	1
8	Աղքատության ցուցանիշի «բնական» մակարդակը, %	ոչ ավելի, քան 9%									
	Հայաստան		54.7	55.0	51.0	507.8	511.1	466.7	0	0	0
	Ադրբեջան		...	64.2	...	-	613.3	-	-	0	-
	Վրաստան		...	54.2	52.0 ³	-	502.2	477.8	-	0	0
9	Կրթության և գիտության համար կատարված ծախսերը ՀՆԱ նկատմամբ, %	ոչ պակաս, քան 5%									
	Հայաստան		2.6	3.0	2.0	48.0	40.0	60.0	0.6	0.6	0.4
	Ադրբեջան		3.5	3.9	...	30.0	22.0	-	0.7	0.8	-
	Վրաստան		0.9	2.2	0.2 ³	82.0	56.0	96.0	0.2	0.5	0.1
10	Արդյունաբերական արտադրության մեջ վերամշակող արդյունաբերության տեսակարար կշիռը, %	ոչ պակաս, քան 70%									
	Հայաստան		69.6 ⁵	64.5	66.8	0.6	7.8	4.6	1	1	1
	Ադրբեջան		60.1 ⁵	37.4	35.0 ¹	14.1	46.6	50.0	0.9	0.6	0.5
	Վրաստան		60.1 ⁵	54.7	56.1 ¹	14.1	21.8	19.8	0.9	0.8	0.9
11	Արդյունաբերական արտադրության մեջ մեքենաշինության տեսակարար կշիռը, %	ոչ պակաս, քան 20%									
	Հայաստան		3.0 ⁵	2.3	1.4	85.0	88.5	93.0	0.2	0.2	0.1
	Ադրբեջան		1.8 ⁵	1.1	0.8 ¹	91.0	94.5	96.0	0.1	0.1	0.1
	Վրաստան		0.5 ⁵	0.4	0.4 ¹	97.5	98.0	98.0	0.1	0.1	0.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
12	Ներդրումների ծավալը ՀՆԱ նկատմամբ, %	ոչ պակաս, քան 25%									
	Հայաստան		6.8	9.7	12.3	72.8	61.2	50.8	0.3	0.4	0.5
	Ադրբեջան		10.7	20.5	21.9 ¹	57.2	18.0	12.4	0.5	0.9	0.9
	Վրաստան		3.5	5.8	5.5 ¹	86.0	76.8	78.0	0.2	0.3	0.3
13	Կյանքի սպասվելիք տնտեսությունը (տարի)	ոչ պակաս, քան 70 տարի									
	Հայաստան		72.5	72.5	73.1	0	0	0	1	1	1
	Ադրբեջան		69.1	71.8	...	1.3	0	-	1	1	-
	Վրաստան		...	...	65 ³	-	-	7.1	-	-	0.9
14	Հանցագործության մակարդակը (հանցագործությունների թիվը 100 հազար մարդու հաշվով)	ոչ ավելի 500-ից									
	Հայաստան		270	317	344	0	0	0	1	1	1
	Ադրբեջան		260	173	...	0	0	-	1	1	-
	Վրաստան		292	303	1000 ³	0	0	100.0	1	1	0
15	Արտաքին պարտքը ՀՆԱ նկատմամբ, %	ոչ ավելի, քան 25%									
	Հայաստան		30.1	45.0	39.3	20.4	80.0	57.2	0.8	0.2	0.5
	Ադրբեջան		17.6	24.5 ¹	26.2 ³	0	0	4.8	1	1	1
	Վրաստան		63.7	53.0 ¹	55.0 ³	154.8	112.0	120.0	0	0	0
16	Բյուջեի պակասուրդը ՀՆԱ նկատմամբ, %	ոչ ավելի, քան 5%									
	Հայաստան		11.0	4.9	2.9	120.0	0	0	0	1	1
	Ադրբեջան		0.6	1.0	0.4 ¹	0	0	0	1	1	1
	Վրաստան		5.4	3.0	2.5 ¹	8.0	0	0	1	1	1
17	Դրամական զանգվածը ՀՆԱ նկատմամբ, %	ոչ պակաս 50%-ից									
	Հայաստան		7.8	14.6	16.8	84.4	70.8	66.4	0.2	0.3	0.4
	Ադրբեջան		8.9	7.0	6.6 ¹	82.2	86.0	86.8	0.2	0.2	0.2
	Վրաստան		3.6	10.3	11.2 ¹	92.8	79.4	77.6	0.1	0.3	0.3
18	Ներմուծված ապրանքների և ծառայությունների հարաբերությունը ՀՆԱ-ին, %	ոչ ավելի, քան 35%									
	Հայաստան		52.4	46.3	45.4	49.7	32.3	29.7	0.6	0.7	0.8
	Ադրբեջան		27.6	22.2	25.0 ¹	0	0	0	1	1	1
	Վրաստան		13.8	21.5	21.7 ¹	0	0	0	1	1	1
19	Ներմուծման տեսակարար կշիռը ներքին սպառման մեջ, %	ոչ ավելի, քան 30%									
	Հայաստան		44.6	42.5	47.2	48.6	41.6	58.0	0.6	0.6	0.5
	Ադրբեջան		28.4	27.9	34.3 ¹	0	0	14.3	1	1	0.9
	Վրաստան		15.1	23.0	24.7 ¹	0	0	0	1	1	1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
20	Ներմուծված սննդամթերքի տեսակարար կշիռը ներքին սպառման մեջ, %	ոչ ավելի, քան 25%									
	Հայաստան		33.5	24.8	17.5	34.0	0	0	0.7	1	1
	Ադրբեջան		29.7	15.9	13.5 ¹	18.8	0	0	0.9	1	1
	Վրաստան		21.2	17.0	15.1 ¹	0	0	0	1	1	1
	Համաթիվը										
	Հայաստան								0.52	0.63	0.67
	Ադրբեջան								0.66	0.73	0.76
	Վրաստան								0.61	0.60	0.60

1 2001 թվականի տվյալներով:

2 Տվյալները բացակայում են:

3 2002 թվականի տվյալներով:

4 1996 թվականի տվյալներով:

5 1997 թվականի տվյալներով:

Հարավկովկասյան տարածաշրջանի երկրների ՏԱ վտանգների գնահատումը մեր կողմից կատարվել է նաև մեկ այլ մեթոդի կիրառմամբ, որը հնարավորություն է տալիս մատրիցի միջոցով բացահայտել ՏԱ սպառնալիքները և առաջնահերթ լուծում պահանջող խնդիրները:

Ըստ առաջարկվող մեթոդի՝ ՏԱ ցուցանիշները դասակարգվում են հետևյալ չորս չափանիշներով՝ 1) ցուցանիշի միջոցով բնութագրվող վտանգի առաջացման հավանականությունը, 2) դրա ազդեցության չափը, 3) տևողությունը և 4) անցանկալի դրսևորումների փոփոխման արագությունը:

Ցուցանիշների նման դասակարգման արդյունքում հնարավոր է դառնում դրանք տեղավորել ՏԱ վտանգվածության աստիճանը բնութագրող ընդհանրական մատրիցում (*տե՛ս նկարներ 1, 2 և 3*): Մատրիցը հնարավորություն է տալիս որոշել ՏԱ այն սպառնալիքները, որոնք իրենց ազդեցության չափով և առաջացման հավանականությամբ այն աստիճանի են հասել, որ արդեն շտապ միջոցառումներ են պահանջում դրության բարելավման համար:

Աղյուսակ 2-ում ներկայացված են հաշվարկների համար հիմք ծառայած ցուցանիշները (որոնք համընկնում են բալային գնահատականների մեթոդի կիրառմամբ օգտագործված ցուցանիշների հետ) և ՏԱ հաշվարկման արդյունքները՝ երեք հանրապետությունների համար:

Մատրիցի օգտագործումը բարձրացնում է ՏԱ ցուցանիշների գնահատման համակարգի և կառավարման արդյունավետությունը՝ օգնելով ավելի ճշգրիտ գնահատել կոնկրետ ցուցանիշի գծով տնտեսության վտանգվածության աստիճանը: Որպես արդյունք, այն նպաստում է ռեսուրսների արդյունավետ կառավարմանը՝ ընձեռնելով ոլորտը կարգավորող կառույց-

ների աշխատանքը գնահատելու հնարավորություն և կողմնորոշիչ դեր ունենալով զարգացման հետագա քաղաքականության մշակման հարցում: Այս մեթոդը միաժամանակ օգնում է ՏԱ ցուցանիշների ամբողջական վերլուծության տեսանկյունից, քանի որ ապահովում է տարբեր ցուցանիշների միջև բազմակողմանի փոխադարձ կապի ուսումնասիրության հնարավորությունը, այսինքն՝ որևէ ցուցանիշի փոփոխությունն ինչպես է տեղի ունեցել և ինչպես այն կազդի մյուս ցուցանիշների վրա:

ՏԱ ցուցանիշների ազդեցության չափը գնահատելու համար վերլուծության արդյունքում ընդունվել են հետևյալ արժեքները. ազդեցությունը գնահատվում է փոքր, եթե միջին արժեք / սահմանային արժեք հարաբերությունը 0,66-ից 1-ի միջակայքում է, միջին՝ եթե այն գտնվում է 1-ից 3-ի միջակայքում և մեծ՝ եթե այն 3-ից ավելի է:

Նկարներ 1-3-ի համադրությունը վկայում է, որ մեր տարածաշրջանի երկրներին բնորոշ են ՏԱ ցուցանիշների վտանգավորության ընդհանուր գծեր:

Աղյուսակ 2

Հարավկովկասյան երկրների ՏԱ ցուցանիշների կազմը, սահմանային արժեքները և դասակարգումն ըստ վտանգավորության աստիճանի

N	Տնտեսական անվտանգության ցուցանիշները (ՏԱՑ)	Ցուցանիշի սահմանային մեծությունը	Փաստացի արժեքը			Միջին արժեքը 1995-2003թթ.	Միջին արժեք/Սահմանային արժեք	Մատրիցի վանդակի համարը
			1995թ.	2000թ.	2003թ.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	ՀՆԱ-ն մեկ շնչի հաշվով (ԱՄՆ դոլար)	2250						
	Հայաստան		342	503	871	572.00	0.25	4
	Ադրբեջան		319	665	715 ¹	566.33	0.25	4
	Վրաստան		529	654	682 ¹	621.67	0.28	4
2.	Զինիի գործակիցը	0,15-0,17						
	Հայաստան		0.65	0.57	0.45	0.56	3.48	9
	Ադրբեջան		... ²	0.45	...	0.45	2.81	8
	Վրաստան		...	0.49	...	0.49	3.06	9
3.	Տնային տնտեսությունների վերջնական սպառման ծախսերի տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ում, %	ոչ ավելի, քան 60%						
	Հայաստան		113.1	96.7	71.6	93.80	1.56	8
	Ադրբեջան		84.3	63.0	59.6 ¹	68.97	1.15	8
	Վրաստան		85.5	83.9	77.9 ¹	82.43	1.37	8

1	2	3	4	5	6	7	8	9
4	Ինֆլյացիայի միջին մակարդակը, %	ոչ ավելի, քան 6-10%						
	Հայաստան		175.5	-0.8	4.7	59.80	5.98	9
	Ադրբեջան		411.8	1.8	2.2	138.60	13.86	9
	Վրաստան		163.0	4.3	4.8	57.37	5.74	9
5	Գործազրկության մակարդակը, %	ոչ ավելի, քան 10%						
	Հայաստան		8.2	11.7	10.1	10.00	1.00	6
	Ադրբեջան		0.8	1.2	...	1.00	0.10	1
	Վրաստան		2.9	10.8	14.3 ³	9.33	0.93	6
6.	Տնտեսական աճը, %	ոչ պակաս, քան 2-3%						
	Հայաստան		6.9	5.9	13.9	8.90	2.97	8
	Ադրբեջան		-11.8	11.1	9.9 ¹	3.07	1.02	8
	Վրաստան		2.6	2.0	4.5 ¹	3.03	1.01	8
7.	Ներքին պետական պարտքը, % ՀՆԱ նկատմամբ	ոչ ավելի, քան 20%						
	Հայաստան		0.04	2.8	2.7	1.86	0.09	1
	Ադրբեջան		...	...	...	...	...	-
	Վրաստան		21.3 ⁴	24.9 ³	21.2	22.48	1.12	8
8.	Աղբատվության ցուցանիշի «բնական» մակարդակը, %	áâ ³ì»ÉÇ, ù³Ý 9%						
	Հայաստան		54.7	55.0	51.0	53.57	5.95	9
	Ադրբեջան		...	64.2	...	64.20	7.13	9
	Վրաստան		...	54.2	52.0 ³	53.10	5.90	9
9.	Կրթության և գիտության համար կատարված ծախսերը ՀՆԱ նկատմամբ, %	ոչ պակաս, քան 5%						
	Հայաստան		2.6	3.0	2.0	2.53	0.51	5
	Ադրբեջան		3.5	3.9	...	3.70	0.74	6
	Վրաստան		0.9	2.2	0.2 ³	1.10	0.22	2
10	Արդյունաբերական արտադրության մեջ վերամշակող արդյունաբերության տեսակարար կշիռը, %	ոչ պակաս, քան 70%						
	Հայաստան		69.6 ⁵	64.5	66.8	66.97	0.96	6
	Ադրբեջան		60.1 ⁵	37.4	35.0 ¹	44.17	0.63	7
	Վրաստան		60.1 ⁵	54.7	56.1 ¹	56.97	0.81	6
11	Արդյունաբերական արտադրության մեջ մեքենաշինության տեսակարար կշիռը, %	ոչ պակաս, քան 20%						
	Հայաստան		3.0 ⁵	2.3	1.4	2.23	0.11	1
	Ադրբեջան		1.8 ⁵	1.1	0.8 ¹	1.23	0.06	1
	Վրաստան		0.5 ⁵	0.4	0.4 ¹	0.43	0.02	1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
12	Ներդրումների ծավալը ՀՆԱ նկատմամբ, %	ոչ պակաս, քան 25%						
	Հայաստան		6.8	9.7	12.3	9.60	0.38	3
	Ադրբեջան		10.7	20.5	21.9 ¹	17.70	0.71	6
	Վրաստան		3.5	5.8	5.5 ¹	4.93	0.20	2
13	Կյանքի սպասվելիք տևողությունը (տարի)	ոչ պակաս, քան 70 տարի						
	Հայաստան		72.5	72.5	73.1	72.70	1.04	8
	Ադրբեջան		69.1	71.8	...	70.45	1.01	8
	Վրաստան		...	...	65.0 ³	65.0	0.93	6
14	Հանցագործության մակարդակը (հանցագործությունների թիվը 100 հազար մարդու հաշվով)	ոչ ավելի 500-ից						
	Հայաստան		270	317	344	310.33	0.06	1
	Ադրբեջան		260	173	...	216.50	0.04	1
	Վրաստան		292	303	1000 ³	531.67	0.11	1
15	Արտաքին պարտքը ՀՆԱ նկատմամբ, %	ոչ ավելի, քան 25%						
	Հայաստան		30.1	45.0	39.3	38.13	1.53	8
	Ադրբեջան		17.6	24.5 ¹	26.2 ³	22.77	0.91	6
	Վրաստան		63.7	53.0 ¹	55.0 ³	57.23	2.29	8
16	Բյուջեի պակասուրդը ՀՆԱ նկատմամբ, %	ոչ ավելի, քան 5%						
	Հայաստան		11.0	4.9	2.9	6.72	1.25	8
	Ադրբեջան		0.6	1.0	0.4 ¹	0.67	0.13	1
	Վրաստան		5.4	3.0	2.5 ¹	3.63	0.73	6
17	Դրամական զանգվածը ՀՆԱ նկատմամբ, %	ոչ պակաս 50%-ից						
	Հայաստան		7.8	14.6	16.8	13.07	0.26	4
	Ադրբեջան		8.9	7.0	6.6 ¹	7.50	0.15	2
	Վրաստան		3.6	10.3	11.2 ¹	8.37	0.17	2
18	Ներմուծված ապրանքների և ծառայությունների հարաբերությունը ՀՆԱ-ին, %	ոչ ավելի, քան 35%						
	Հայաստան		52.4	46.3	45.4	48.03	1.37	8
	Ադրբեջան		27.6	22.2	25.0 ¹	24.93	0.71	6
	Վրաստան		13.8	21.5	21.7 ¹	19.00	0.54	5

1	2	3	4	5	6	7	8	9
19	Ներմուծման տեսակարար կշիռը ներքին սպառման մեջ, %	ոչ ավելի, քան 30%						
	Հայաստան		44.6	42.5	47.2	44.83	1.49	8
	Ադրբեջան		28.4	27.9	34.3 ¹	30.20	1.01	8
	Վրաստան		15.1	23.0	24.7 ¹	20.93	0.70	6
20	Ներմուծված սննդամթերքի տեսակարար կշիռը ներքին սպառման մեջ, %	ոչ ավելի, քան 25%						
	Հայաստան		33.5	24.8	17.5	25.77	1.01	8
	Ադրբեջան		29.7	15.9	13.5 ¹	19.70	0.79	6
	Վրաստան		21.2	17.0	15.1 ¹	17.77	0.71	6

1 2001 թվականի տվյալներով

2 Տվյալները բացակայում են

3 2002 թվականի տվյալներով

4 1996 թվականի տվյալներով

5 1997 թվականի տվյալներով

Նկ. 1

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Մեծ, > 0,66

Առաջացման
հավանականությունը

Միջին,
0,33<X<0,66

Փոքր, < 0,33

6 ՏԱՑ 5, ՏԱՑ 10	8 ՏԱՑ 3, ՏԱՑ 6, ՏԱՑ 13, ՏԱՑ 15, ՏԱՑ 16, ՏԱՑ 18, ՏԱՑ 19, ՏԱՑ 20	9 ՏԱՑ 2, ՏԱՑ 4, ՏԱՑ 8
3 ՏԱՑ 12	5 ՏԱՑ 9	7
1 ՏԱՑ 7, ՏԱՑ 11, ՏԱՑ 14	2	4 ՏԱՑ 1, ՏԱՑ 17

Փոքր

Միջին

Մեծ

Ազդեցության չափը

Նկ. 2

Ա Ղ Ր Բ Ե Ջ Ա Ն

Առաջացման հավանականությունը	Մեծ, $> 0,66$	6 SUՑ 9, SUՑ 12, SUՑ 15, SUՑ18, SUՑ20	8 SUՑ 2, SUՑ3, SUՑ 6, SUՑ13, SUՑ 19	9 SUՑ 4, SUՑ 8
	Միջին, $0,33 < X < 0,66$		5	7 SUՑ 10
	Փոքր, $< 0,33$	1 SUՑ 5, SUՑ11, SUՑ 14, SUՑ16	2 SUՑ 17	4 SUՑ 1
		Փոքր	Միջին	Մեծ

Ազդեցության չափը

Նկ. 3

Վ Ր Ա Ս Տ Ա Ն

Առաջացման հավանականությունը	Մեծ, $> 0,66$	6 SUՑ5, SUՑ10, SUՑ13, SUՑ 6, SUՑ19, SUՑ20	8 SUՑ 3, SUՑ 6, SUՑ 7, SUՑ 15	9 SUՑ 2, SUՑ 4, SUՑ 8
	Միջին, $0,33 < X < 0,66$	3	5 SUՑ 18	7
	Փոքր, $< 0,33$	1 SUՑ 11, SUՑ 14	2 SUՑ 9, SUՑ 12, SUՑ 17	4 SUՑ 1
		Փոքր	Միջին	Մեծ

Ազդեցության չափը

Ընդհանրացնելով, նշենք, որ գնահատման միասնական բալային սանդղակը ենթադրում է ցուցանիշի հետևյալ աստիճանավորումը՝

- սպառնալիք, երբ երկարաժամկետ հատվածում ցուցանիշը դրսևորում է այնպիսի մակարդակ, որն էականորեն շեղված է որոշված սահմանային արժեքից, ընդ որում՝ հնարավոր չէ դրա մեղմացումը այլ գործոնների հաշվին,
- վտանգ, երբ ցուցանիշի փաստացի արժեքը տատանվում է որոշված սահմանային արժեքին մոտ միջակայքում,
- անվտանգություն, երբ ՏԱ ցուցանիշը երկարաժամկետ հատվածում գտնվում է որոշված սահմանային արժեքից բավականաչափ հեռավորության վրա՝ ապահով գոտում:

ՏԱ հնարավոր սպառնալիքների բացահայտումը և դրանց վնասագերծման անհրաժեշտ միջոցառումների մշակումն ու իրականացումն առաջնահերթ նշանակություն ունեն երկրի անվտանգության ապահովմանն ուղղված պետական ռազմավարության համար:

ՏԱ սպառնացող վտանգները կարող են դասակարգվել ըստ մի շարք հատկանիշների: Ըստ աղբյուրների՝ դրանք կարող են լինել ներքին և արտաքին: Հայաստանի տնտեսությունում բարեփոխումների փուլում առաջացած և ՏԱ-ին սպառնացող ներքին հիմնական սպառնալիքներն են՝

- տնտեսության կառուցվածքային ձևախախտման ուժեղացումը,
 - հայրենական արտադրանքի մրցունակության ցածր մակարդակը,
 - ընդլայնված վերարտադրության պայմաններում տնտեսության գործելու անկարողությունը,
 - բնակչության պահանջարկի և ապրանքների արտադրության միջև անհավասարակշռությունը,
 - տնտեսության տարբեր ճյուղերում մենաշնորհի գոյության բարձր տեսակարար կշիռը,
 - արտադրության արդյունավետության բարձրացման խթանիչ շարժառիթների բացակայությունը,
 - արհեստականորեն կայունացված փոխարժեքները,
 - հանրապետության մարզերի տնտեսական զարգացման անհամաչափության խորացումը,
 - հասարակության գույքային անհավասարության և շերտավորման ուժեղացումը,
 - տնտեսական հանցագործությունների աճը,
 - պետական վերահսկողության համակարգի թուլացումը:
- Արտաքին սպառնալիքների թվին են դասվում՝
- երկրի վերածումն այս կամ այն զարգացած պետության կցորդի,

- միջազգային հանրության հետ արտաքին առևտրում խտրականության տարբեր դրսևորումները,
- ներկրումների նկատմամբ որոշակի հակումների ուժեղացումը, կախվածությունը ներմուծումից,
- արտաքին պարտքի ավելացումը,
- արտաթույթի արտահոսք երկրից,
- տնտեսության դոլարայնացումը և ազգային դրամանիշի ապակայունացումը, վերջինիս դիրքերի թուլացումը:

Ներքին և արտաքին սպառնալիքների համադրումը վկայում է, որ հանրապետության համար առավել վտանգավոր են ներքին սպառնալիքները: Արտաքին սպառնալիքների մի շարք աղբյուրներ (օրինակ՝ արտաքին պարտքի ավելացումը, մերձավոր արտերկրի հետ արտաքին առևտրային շրջանառության կրճատումը) բխում են ներքին պատճառներից. տնտեսության ցածր արդյունավետություն, վերամշակող ճյուղերի ցածր մրցունակություն և մի շարք այլ գործոններ:

Ներկայում ՀՀ ՏԱ համար ամենաէական սպառնալիքները թերևս հետևյալներն են՝ հասարակության գույքային անհավասարության և շերտավորման ուժեղացումը, այդ թվում հասարակության շերտավորումը՝ մի փոքր խումբ հարուստների և աղքատների գերակշռող զանգվածի, սոցիալական տարբեր հակամարտությունների հանգեցնող գործազրկության աճը, աշխատավարձի ցածր մակարդակը, արտադրական կարողությունների օգտագործման ցածր աստիճանը, անօրինական տնտեսական գործունեությունը, որը բխում է այնպիսի գործոններից, ինչպիսիք են ստվերային տնտեսության մեծ ծավալը, գործազրկության բարձր մակարդակը, կոռուպցիայի առկայությունը, պետական վերահսկողության համակարգի թուլությունը և այլն:

Հանրապետությունում վարձու աշխատանքի դիմաց կատարվող վճարումների մակարդակն այնպիսին է, որ դրա կարգավորումը պետք է դառնա պետության գործառնության հիմնական ուղղություններից մեկը: Առկա են դրամական աշխատավարձի նվազեցման բոլոր բացասական հետևանքները: Ըստ էության, ՀՀ-ում աշխատավարձի ցածր մակարդակն անցել է տնտեսական և քաղաքական անվտանգության սահմանները:

Տնտեսության կառուցվածքի ձևախախտման հետագա ուժեղացումը երկրի անվտանգության գլխավոր սպառնալիքները մեկն է: Տնտեսական նախկին համակարգից մնացած բազմաբնույթ խնդիրները ևս իրենց այսօր զգալ են տալիս: Նախկին համակարգի կառուցվածքային ձևախախտումների էությունը մի կողմից վառելիքաէներգետիկ համակարգի արագընթաց զարգացումն էր, մյուս կողմից՝ դրանց համեմատ այն ճյուղերի և բնագա-

վառների թույլ զարգացումը, որոնք անմիջականորեն կոչված էին բավարարելու մարդկանց հոգևոր, մտավոր և նյութական պահանջները: Նման ժառանգությունն այսօր հնարավորություն չի ընձեռում ամուր հիմքերի վրա դնել թեթև, սննդի և արդյունաբերության այլ հարակից ճյուղերի զարգացումը, ծառայությունների ոլորտը և կենցաղային հիմնահարցերը:

Կառուցվածքային վերակառուցման համար անհրաժեշտ է՝

- տնտեսավարման ներկա համակարգում գործող ձեռնարկությունների պահպանման նպատակահարմարության որոշում,
- կառուցվածքային առաջընթաց տեղաշարժերի իրականացման նպատակով տնտեսության առավել արդյունավետ ճյուղերում և բնագավառներում զգալի արտասահմանյան ներդրումների ներգրավում,
- պաշտպանական համալիրի մաս կազմող ձեռնարկությունների ցանկի հստակեցում, որը ենթակա չէ արդյունաբերության քաղաքացիական կարիքներին ծառայեցնելու նպատակով իրականացվող վերակազմավորման գործընթացին և այլն:

Սոցիալական ոլորտն առանցքային դեր է խաղում ոչ միայն տնտեսական, այլև ազգային անվտանգության ապահովման գործում: Դրանում կարելի է ներառել անհատի, ընտանիքի, հասարակության, դրա առանձին շերտերի, սոցիալական խմբերի և պետության կենսական շահերը: ՀՀ անվտանգության գլխավոր սպառնալիքներից կարելի է առանձնացնել եկամուտների անհավասարաչափ բաշխումը, բնակչության կողմից սննդի պահանջմունքի լիարժեք բավարարման անկումը, թերսնումը, աղքատությունը: Նշված բոլոր միտումները, ինչպես նաև զբաղվածության կրճատումը, մահացության աճը, ծնունդների թվի կրճատումը հանգեցնում են երկրում կյանքի ընդհանուր որակի անկմանը և արտագաղթի տեմպերի աճին, ինչն էլ, իր հերթին, սպառնում է երկրի անվտանգությանն ընդհանրապես:

ՏԱ սպառնալիքների մեջ առանձնանում են ստվերային տնտեսությունը և կոռուպցիան՝ իրենց քաղաքական, սոցիալական և տնտեսական լուրջ հետևանքներով: Ընդ որում, այս երևույթները բնութագրական են ինչպես զարգացած, այնպես էլ զարգացող երկրներին և, բնականաբար, տարբեր երկրներում դրանց յուրահատկությունները, չափերը, պայքարի միջոցները խիստ տարբերվում են միմյանցից: Հայաստանում ևս այդ երևույթները տնտեսական զարգացումը խոչընդոտող լուրջ գործոններ են: Ստվերային տնտեսության առկայությունը պայմանավորված է ընդհանուր սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական իրավիճակով, պետական կարգավորման ցածր արդյունավետությամբ, կոռուպցիայի առկայությամբ: Ընդ որում, վերջինիս հետ ստվերային տնտեսությունը գտնվում է փոխադարձ կապի մեջ: Ամերիկացի տնտեսագետ Գուսմանի կողմից առաջարկված փողի

պահանջարկի գնահատման մեթոդի հիման վրա 2000թ. համար ՀՀ տնտեսության ստվերային մեծություն/ ՀՆԱ հարաբերությունը կազմել է 60,3%: Ինչ վերաբերում է կոռուպցիային, ապա պետք է նշել, որ Համաշխարհային բանկի տվյալներով, Հայաստանը պատկանում է այն երկրների թվին, որտեղ հիմնական խնդիրը վարչական կոռուպցիան է: Վերջինս վերաբերում է գործող օրենքների և իրավական այլ ակտերի կիրարկման նպատակային խախտումներին՝ ի շահ պետական և ոչ պետական անձերի: Կոռուպցիայի այս տեսակի հիմքում ընկած են պետական պաշտոնյաների կողմից իրենց հայեցողությամբ գործողությունները, օրենքների և օրենսդրական ակտերի տարբերակված կիրարկումը: ԱՊՀ երկրների համար վարչական կոռուպցիայի «արժեքը» կազմում է ընկերությունների եկամուտների 3,7%-ը, արևելաեվրոպական երկրներում՝ 2,2%-ը, Հայաստանում՝ 4,6%-ը [12]:

ՀՀ ՏԱ-ին սպառնացող գործընթացների մեջ առանձնահատուկ կարևորվում է ազգային հարստության բաղկացուցիչ մասի՝ մտավոր կապիտալի արտահոսքը երկրից, որն իր նշանակությամբ, թերևս, ավելի մեծ մտահոգություն է առաջացնում և կարիք ունի անհետաձգելի քայլերի: Հանրապետության տնտեսությունում ստեղծված վիճակի պատճառով արդեն երկար ժամանակ արտագաղթում են մտավոր կարող ուժերը, որը հսկայական վտանգ է ներկայացնում երկրի ներկայի ու ապագայի համար: Զանազան հետազոտությունների տվյալներով, հանրապետությունից արտագաղթել են 600 հազարից մինչև 1,25 մլն մարդ [5, էջ 308, 13, էջ 62-65]: Ցավոք, այդ արտահոսքի մեջ առկա են երկրի ստեղծագործական վերնախավի ներկայացուցիչներ: Եթե վերցնենք արտագաղթի նվազագույն չափը՝ մոտ 600 հազ. մարդ և ենթադրենք, որ դրանց մեջ ստեղծագործական վերնախավի ներկայացուցիչները կազմում են ընդամենը 1%, ապա այն կկազմի 6000: Տարբեր գնահատականներով, դրա արդյունքում հանրապետությանը հասցված վնասը հաշվարկվում է միլիարդավոր դրամների հասնող գումարի չափով:

Եզրակացություն

ՏԱ ապահովումը երկրի անկախության, ինքնիշխանության կարևոր երաշխիքներից է, հասարակության և անձի կայուն և արդյունավետ կենսագործունեության պայմանը: Այդ պատճառով էլ ՏԱ ապահովումն ազգային տնտեսության զարգացման հիմնական գերակայություններից է:

Պետության ՏԱ-ն բարդ և բազմագործոն հասկացություն է: Լինելով ազգային անվտանգության համակարգի բաղադրիչ մաս՝ այն միաժամանակ հիմք է հանդիսանում ազգային անվտանգության կառուցվածքի մեջ

մտնող տարրերի՝ ռազմական, տեղեկատվական, սոցիալ-քաղաքական, պարենային, բնապահպանական անվտանգության և այլն, ձևավորման համար: Այս բոլոր բաղադրիչները փոխկապված են և մեկը մյուսին լրացնում են, և չի կարելի երկարատև ժամանակահատվածում գերակայություն տալ դրանցից մեկին՝ անտեսելով մյուսները: Նշված բոլոր բաղադրիչների հիմքում ընկած են հիմնականում տնտեսական գործոնները, որոնք պայմանավորում են այս կամ այն բաղադրիչի անվտանգությունը:

ՏՄ հասկացությունն Արևմուտքի զարգացած երկրներում դիտարկվում է որպես համաշխարհային շուկայում ազգային տնտեսության և դրա ճյուղերի մրցունակություն, որը համաշխարհային տնտեսության բազմաբնույթ միտումներում և զարգացումներում ապահովում է երկրի ազատ շուկայական տնտեսության կենսունակությունը: Աշխատանքի միջազգային բաժանման մասնակից և շուկայական մրցակից տնտեսությունների համար ՏՄ-ն փաստացի հանգում է այդ մրցակցության ընթացիկ ռիսկերին և վտանգներին համապատասխանաբար արձագանքելուն:

Հայաստանի Հանրապետությունում ՏՄ-ը, որպես հետազոտությունների առարկա դեռ գտնվում է կայացման փուլում: Հայաստանի պարագայում ՏՄ-ն դիտարկվում է որպես անցումային շրջանի քաղաքականությունը բնութագրող առանձնահատկություններից ածանցյալ հասկացություն: Հանրապետությունում ՏՄ հիմնախնդրի նկատմամբ չի ցուցաբերվում համակարգված մոտեցում և բացակայում է դրա՝ որպես միասնական համակարգի պատկերացումը: Հայաստանի Հանրապետությունում մշակված չեն ՏՄ ամբողջական հայեցակարգը, ՏՄ ապահովման իրավական դաշտը և որպես դրա հետևանք՝ պետական ռազմավարությունը:

ՏՄ ռազմավարությունը պետք է համապատասխանի ազգային շահերին և դառնա քաղաքական և տնտեսական կարևորագույն որոշումների ընդունման հիմնական կողմնորոշիչը: Այն պետք է պարունակի ցուցանիշներ (ինդիկատորներ), որոնք կարձանագրեն ներքին և արտաքին սպառնալիքների հայտնվելու փաստը և այդ սպառնալիքների չեզոքացմանն ուղղված միջոցառումները:

Հայաստանի Հանրապետությունը դեռևս գտնվում է անցումային վերափոխումների փուլում (իրեն հատուկ դրսևորումներով), և նրա վրա ազդող ներքին ու արտաքին գործոնները դժվարացնում են ՏՄ ապահովումը: Նման պայմաններում առավել սրվում և կարևորվում է ՏՄ ապահովման համակարգի ստեղծման անհրաժեշտությունը:

ՏՄ ապահովման համար պետության գերակայող ուղղություններից են արտադրության ծավալների աճի խթանումը, տնտեսության կառուցվածքային վերափոխությունները, ազգաբնակչության հիմնական մասի

կենսամակարդակի բավարար մակարդակի ապահովումը և կյանքի որակի բարձրացումը, հասարակության միջին խավի ձևավորմանն ուղղված միջոցառումները:

ՀՀ Ազգային վիճակագրական ծառայության տվյալների հիման վրա հաշվարկված ցուցանիշները վկայում են, որ հանրապետության ՏԱ մակարդակը բավարար անվտանգ վիճակում է, որի հավաստիությունը կախված է վիճակագրական տվյալների ճշտությունից: Միևնույն ժամանակ, Հարավկովկասյան տարածաշրջանի երեք երկրների շարքում Հայաստանի ցուցանիշը զիջում է հարևան Ադրբեջանին:

ՏԱ համակարգի ձևավորման հիմնախնդիրներից են ՏԱ ցուցանիշների հաշվարկման համար անհրաժեշտ տվյալների վիճակագրության վարումը և մոնիտորինգը: ՏԱ շատ ցուցանիշներ հնարավոր չէ հաշվարկել դրանց վերաբերյալ վիճակագրական տվյալների բացակայության և շատ դեպքերում դրանց ոչ հավաստի լինելու պատճառով:

ՀՀ ՏԱ ցուցանիշների մեջ առանցքային տեղ է զբաղեցնում ՀՆԱ մեծությունը: Ըստ հաշվարկների, հանրապետությունում ՀՆԱ շեմային մեծությունը պետք է կազմի 3617,648 մլրդ դրամ, որի հաշվարկման հիմքում ընկած են ներկայիս գործող օրենսդրությամբ սահմանված հարկային, ամորտիզացիոն և ազգային հաշիվներում արտացոլվող բոլոր պարտադիր ծախսերի դրույքաչափերը: Որպես հանրապետության ՏԱ՝ գերակայող հիմնախնդիրներ են եկամուտների տարբերակվածությունը 10% ամենահարուստ և 10% ամենաաղքատ ընտանիքների միջև, աղքատության մակարդակը, եկամուտների կենտրոնացման մակարդակը: ՏԱ-ին սպառնացող գործընթացների մեջ ՀՀ համար առանձնահատուկ կարևորվում է երկրի ազգային հարստության բաղկացուցիչ մասի՝ մտավոր կապիտալի շարունակական արտահոսքը երկրից, որն իր նշանակությամբ մեծ մտահոգություն է առաջացնում և կարիք ունի անհետաձգելի միջոցառումների ու քայլերի: Մեկ այլ սպառնալիք է ստվերային տնտեսության և կոռուպցիայի առկայությունը, ինչը լուրջ խոչընդոտ է Հայաստանի տնտեսական շահերի իրականացման և հետևաբար՝ ՏԱ ապահովման համար:

Մեր հանրապետությունում ՏԱ-ն ինքնուրույն ապահովելը շատ բարդ և դժվարությամբ իրականացվող գործընթաց է: Դրա համար ամենաարդյունավետ եղանակը ՏԱ ապահովման կոլեկտիվ ձևն է, միջազգային կոլեկտիվ անվտանգության համակարգերի շրջանակներում գործելը, որոնցում առաջատար երկրների շահերը բարենպաստ են մեր երկրի ՏԱ ապահովման համար:

Ելնելով կատարված աշխատանքի արդյունքում ստացված հիմնական եզրակացություններից՝ նպատակահարմար է կատարել հետևյալ

առաջարկությունները.

Հայաստանում անհրաժեշտ է ստեղծել ՏԱ համակարգ, որի հիմքում պետք է դրվի մոնիտորինգի, վերլուծությունների, կանխատեսումների և այլ միջոցառումների մշակումը:

ՏԱ ապահովման համակարգի ղեկավարումը հիմնականում պետք է բաղկացած լինի երկու մակարդակներից: Կառավարման առաջին մակարդակում պետք է մշակվի ՏԱ ապահովման ռազմավարությունը՝ ի դեմս Անվտանգության խորհրդի, իսկ երկրորդում՝ այդ ռազմավարության իրականացման մարտավարությունն ու բուն ռազմավարության իրականացումը՝ ի դեմս կառավարության:

Անհրաժեշտ է ստեղծել ՏԱ ապահովմանն ուղղված միջոցառումների ընտրության մեխանիզմ, որը հնարավորություն կտա իրականացնել նշված միջոցառումների նախնական ընտրությունը՝ տնտեսական անվտանգության բարդ համակարգում:

ՏԱ ապահովման գործում մեծ դեր ունեն պետական պաշարները, որոնք հիմնականում պետք է իրականացնեն տնտեսական համակարգի կայունացուցչի դեր: Պաշարները պետք է հաշվարկվեն բոլոր հնարավոր սպառնալիքներին դիմակայելու համար անհրաժեշտ ժամանակահատվածի համար, ընդ որում՝ նպատակահարմար է հաշվարկները կատարելիս բացահայտել այն սպառնալիքները, որոնց չեզոքացման համար անհրաժեշտ պաշարները որոշ մասով չեզոքացնում են նաև մեկ այլ սպառնալիք: Նման մոտեցումը հնարավորություն կտա խուսափել պահուստների մեծության կրկնակի հաշվարկից:

Անհրաժեշտ է մշակել Հայաստանի ՏԱ հայեցակարգը, որը հստակ կսահմանի յուրաքանչյուր տարվա համար անվտանգության ապահովմանն ուղղությունները, միջոցները և միջոցառումները:

Վերը նշված բոլոր դրույթներն իրագործելու համար պետք է ապահովել նաև ՏԱ իրավական հիմքը: Այդ նպատակով ՏԱ հայեցակարգը մշակելուց հետո անհրաժեշտ է ընդունել «Տնտեսական անվտանգության մասին» օրենք և դրանից բխող իրավական այլ փաստաթղթեր, ինչպես նաև մշակել ու Ազգային ժողովում օրենքների տեսքով հաստատել ամենամյա տնտեսական անվտանգության ծրագրեր՝ հանրապետության ազգային անվտանգությունը բարձրացնելու համար:

Աղբյուրներ և գրականություն

1. “Основы экономической безопасности”, под ред. Е.А.Олейникова, Москва, 1997.
2. *Աղայան Ա.*, «Ազգային զարգացման ռազմավարության գաղափարախոսությունը», «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003:

3. *Շահգեղյան Մ.*, «Ազգային անվտանգություն հասկացությունը, էությունը, ձևավորումը, առաջնահերթությունները», «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003:
4. *Մաֆարյան Մ.*, «Ազգային անվտանգություն հասկացությունը, էությունը, ձևավորումը, առաջնահերթությունները», «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Եր., 2003:
5. *Խոջաբեկյան Վ.*, «Հայաստանի բնակչության վերարտադրությունը և տեղաշարժերը XIX-XX դարերում, XXI դարի շեմին, ՀՀ ԳԱԱ Տնտեսագիտության ինստ., Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2001:
6. *Խաչիկյան Գ.*, «Տնտեսական անվտանգության հիմնահարցերը Հայաստանի Հանրապետությունում», տնտեսագիտության թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության սեղմագիր, Եր., 2001:
7. *Հովհաննիսյան Ա.*, «Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական անվտանգության գնահատման համակարգը և ապահովման ուղիները», տնտեսագիտության թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության սեղմագիր, Եր., 2002:
8. *Абалкин Л.*, “Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение”, “Вопросы экономики”, N 12, 1994.
9. *Бухвальд Е., Головацкая Н., Лазуренко С.*, “Макроаспекты экономической безопасности: факторы, критерии и показатели”, “Вопросы экономики”, N 12, 1994.
10. *Глазьев С.Ю.*, “Основа обеспечения экономической безопасности России – альтернативный реформационный курс”, “Российский экономический журнал”, N1, N2, 1997.
11. *Մարկոսյան Ա., Գալստյան Հ.*, «Մտավոր սեփականություն. կառավարման հիմնախնդիրները և զարգացման հեռանկարները Հայաստանի Հանրապետությունում», Եր., «Զանգակ-97», 2004:
12. Anticorruption in Transition: A Contribution to the Policy Debate, WB, Washington, D. C. 2000.
13. *Գրիգորյան Յու.*, «Ժողովրդագրական վիճակը Հայաստանում», «Հայաստան. ֆինանսներ և էկոնոմիկա», թիվ 2, 2001:

Օգոստոս, 2004թ.

ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

Ашот Маркосян

Резюме

Глобализация и экономическая интеграция бросают вызов развивающимся странам и странам бывшего социалистического лагеря, для которых все нарастающей проблемой становится избежание статуса придаточных экономик. Сейчас проблема обеспечения национальной безопасности в значительной степени зависит от развитости экономики и темпов экономического развития, поскольку арена противостояния “сильных” и “слабых” государств давно переместилась в экономическую плоскость.

В Армении, как и в большинстве стран бывшего Союза, проблема обеспечения экономической безопасности за время широкомасштабных трансформаций ушла на второй план. Данная проблема должна стать предметом изучения и разработки со стороны научных кругов и исследователей.

Основной задачей в деле обеспечения экономической безопасности Армении, по нашему мнению, является необходимость разработки стратегии экономической безопасности, основанной на всестороннем изучении региональных, социальных, демографических, экологических и ряда других факторов развития.

В работе исследованы проблемы экономической составляющей в контексте национальной безопасности. Выделена система экономических, социальных и политических показателей для количественной оценки нынешнего состояния экономической безопасности в республике, проведен сравнительный анализ ряда таких показателей для стран Южно-Кавказского региона за период 1995-2003гг. На основании проведенного исследования предлагаются конкретные шаги по разработке законодательной основы, для выбора критериев и методов оценки экономической безопасности, проведения мониторинга, анализа динамики показателей, их прогнозирования и разработки соответствующих мероприятий по предотвращению негативного воздействия на экономику.